

УДК 929 (477): 94 (477)

Л. М. Тептюк

НАРИС ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ АННИ ІКОННИКОВОЇ – ТАЛАНОВИТОГО ПЕДАГОГА ТА ДОСЛІДНИКА

Стаття присвячена дослідженню життя та наукової діяльності дружини відомого історика, історіографа, києвознавця Володимира Степановича Іконникова (1841 – 1923) Анни Леопольдівни Іконникової. Все своє життя вона присвятила педагогічній та науковій діяльності. Окрім систематизації великої кількості історичних матеріалів, чистового переписування історичних праць та лекційних програм і курсів Володимира Степановича, вона встигала займатися і власними науковими дослідженнями з історіографії.

Ключові слова: архівні та друковані матеріали, науковий доробок, українські та російські вчені, історик, А.Л. Іконникова, Університет Св. Володимира.

У сузір'ї вітчизняних істориків і педагогів, які працювали у ХІХ – на поч. ХХ століття, своїм талантом та натхненністю відзначилась Анна Леопольдівна Іконникова (1847 – 1923) – дружина та вірна помічниця відомого історика, джерелознавця, києвознавця Володимира Степановича Іконникова (1841 – 1923). Її роль у формуванні наукового доробку вченого досить значна.

Метою статті є характеристика життя та наукової діяльності Анни Леопольдівни Іконникової.

Були використані такі методи дослідження: метод порівняння, історико-хронологічний метод, метод узагальнення фактичного матеріалу, метод періодизації.

Роль А. Л. Іконникової у науковій творчості В. С. Іконникова є вагомою і заслуговує на увагу. Важливе значення для вивчення вказаної проблеми мають наукові студії І. Н. Войцехівської, В. І. Ульяновського, Р. А. Кіреєвої, А. А. Колесникова. У своїх працях автори приділили увагу біографії, науковим надбанням, педагогічній діяльності Анни Леопольдівни.

Народилась Анна Леопольдівна Родзевич у 1847 році в с. Михайлівці поблизу Єлизаветграда Херсонської губернії. Батько її був польський дворянин, професійний військовий Леопольд Адамович Родзевич, мати – Анна Никифорівна, звичайна російська кріпачка, яку пан викупив на волю. Анна Леопольдівна навчалась в Інституті шляхетних дівчат, де яскраво проявились її здібності до іноземних мов. Навчальний заклад закінчила на відмінно і ще рік залишалась там на стажуванні. Потім працювала гувернанткою в родині В. І. Гулака, який проживав у Єлизаветграді. «Це була талановита дівчина, – пише І. Н. Войцехівська, – знала французьку, німецьку, англійську мови, писала вірші і романи, грала на фортепіано» [1, С. 89].

В 1865 – 1866 роках Володимир Степанович Іконников викладав історію російської словесності у Київському інституті шляхетних дівчат і саме тут, на лекціях, познайомився з 17-річною симпатичною дівчиною Анною Родзевич. З цього часу і розпочалися стосунки, які пройшли випробування часом і збереглися протягом всього життя.

Ще не будучи одруженим Володимир Степанович ділився з нареченою усіма своїми думками і переживаннями як науковими, так і суто приватними. Так, наприкінці серпня 1866 році В. С. Іконников прибув із Києва до Харкова, де працював приват-доцентом Харківського університету. Це місто приваблювало його тим, що в університеті викладав професор російської історії Зернін, який мав право приймати магістерський іспит. Утім, магістранта спіткала невдача: Зернін невдовзі помер, так що молодий приват-доцент потрапив уже на його похорон. Та вчений не покладав надій скласти іспит і подав прохання щодо магістерського іспиту. Згідно з наказом міністра Головніна факультет мав право прийняти іспит, проте під тиском групи Лавровських відмовив начебто через відсутність фахівця (насправді Лавровські чекали прибуття Карпова, якого хотіли призначити на кафедру замість Іконникова). Декан від імені ректора переказав відмову. Після цього хиткість становища Іконникова у Харкові стала цілком очевидною. Від усіх справ і скандалів у Харкові Володимира Степановича відволікало і давало натхнення кохання. Він зробив пропозицію Анні Леопольдівні Родзевич. Їх стосунки досить широко розкриваються у листах. Саме у листах до нареченої В. С. Іконников найбільше говорить про характер впливу німецького вченого Шлоссера на формування власного розуміння та підходів до історії [2, С. 34].

Учений наголошував на великому впливі Ф.-К. Шлосера на формування свого наукового світогляду, про що неодноразово писав у листах до майбутньої дружини Г. Л. Родзевич. Саме у ньому молодий історик навчився бачити на тлі історичного процесу насамперед людську особистість, її переживання та здобутки. В. С. Іконников так визначав вплив Ф.-К. Шлосера: «Доки лише німецький історик Шлоссер був моїм керівником на цій бурхливій ниві; йому я завдячую формуванням гуманного погляду на людську особистість» [3, Арк. 1].

Питання із складанням магістерського іспиту було вирішено і В. С. Іконников, за рекомендацією друзів готувався скласти його в Одесі. Поїздка до Одеси була і тривожною, і приємною. Це підтверджується і тогочасними листами до нареченої: «Від Одеси я захваті. Наш Хрещатик – це провулок у порівнянні із цими вулицями. Гранітна мостова не викликає такого шуму як наша. Велич міста – звеличує і самого діяча...» [2, С. 31]. В. С. Іконников писав про думку професора В. І. Григоровича, щодо праці про Максима Грека: «Григорович, відомий вчений, називає мене за «максима Грека» знаменитістю, «нашою надією» і говорить, що на лекціях часто згадує моє ім'я ... подарував мені свої твори» [4]. Захист дисертації відбувся 3 грудня 1867 року він відкрив молодому вченому двері до Університету Св. Володимира у Києві. 8 січня 1868 року обраний доцентом Університету Св. Володимира.

2 липня 1867 року у Єлизаветграді у грецькій церкві Анна Леопольдівна одружилася із Володимиром Степановичем Іконниковим (1841 – 1923). З цієї миті життєві дороги подружжя ніколи не розходились. Анна Леопольдівна підтримувала та супроводжувала чоловіка у всіх його задумах.

І хоча Київський інститут шляхетних дівчат дав А. Л. Родзевич середню освіту, вона задумувалась про отримання вищої освіти. Об'єктивні обставини того часу – жінкам було досить складно отримати освіту у той час – робили її мрію майже не здійсненою. Тому для продовження освіти вона навіть мала наміри виїхати за кордон вивчати медицину. Та небажання залишати чоловіка спонукало її залишитися у Києві: «Володимир Степанович – уже серйозний вчений і приносить користь Батьківщині, а що вийде з мене, ще не відомо. Я маю залишитися з ним» [5, С. 195].

Цікавим періодом життя для подружжя було закордонне відрядження терміном з 1 вересня 1872 по 1 вересня 1873 року, на яке вчений отримав дозвіл. В. І. Ульяновський докладно описав цю подорож, перелічив всі європейські міста, які відвідав вчений разом із дружиною, охарактеризував їх враження. Наголосив, що у Берліні В. С. Іконников регулярно відвідував лекції з історії XVIII ст. Дройзена, у Парижі – Гізо, а Дрезден захопив подружжя своєю красою та ін [2, С. 45].

В 1878 році у Києві відкрились Вищі жіночі курси [6, 7] і Анна Леопольдівна змогла здійснити давню мрію. І хоча їй вже було тридцять років, вона з юнацькою пристрастю віддалась навчанню. «Роки навчання на ВЖК, – відмічає Р. А. Киреева, – стали для неї часом найвищого душевного та творчого підйому. Цей період свого життя Анна Леопольдівна завжди згадувала із задоволенням...» [5, С. 196].

Влітку 1882 року А. Л. Іконникова успішно завершила навчання на Вищих жіночих курсах. Згодом увійшла у склад попечительської ради при курсах, 25 років викладала історію у 1-й Київській жіночій гімназії. Вона написала книгу по історії Києва, цікаві «Спогади про діяльність Ф. Я. Фортинського на Вищих жіночих курсах у Києві», роман «Інтелігентні сили», за яким можна вивчити відносини у середовищі наукової спільноти Києва в 70 – х роках XIX ст. Протягом п'ятдесяти років Анна Леопольдівна вела щоденник, але на превеликий жаль під час окупації Києва (1941 – 1943 рр.) він згорів, їй належать і цінні спогади про В. С. Іконникова, які дійшли до наших днів [8, С. 348].

Анна Леопольдівна була незамінної помічницею свого чоловіка у багатьох його справах. Дуже знадобилось їй знання іноземних мов – вона робила прекрасні переклади для наукових робіт чоловіка. Окрім того, вона займалась систематичним переписуванням рукописів В. С. Іконникова, вивіряла коректури та ін. Ця кропітка та відповідальна робота була по силам лише їй, адже вона з неабияким ентузіазмом та самовіддачею ставилась до неї. Вона стала для В. С. Іконникова вірною помічницею та одnodумцем.

За роки своєї наукової діяльності В. С. Іконников створив унікальні історичні розвідки та лекційні курси з історії Росії та з історіографії [5, С. 195]. Вчений оперативно вводив до них нові та нові відомості, матеріал

накопичувався і ставав важким для засвоєння студентами. Анна Леопольдівна, орієнтуючись на необхідний саме для студентів Університету Св. Володимира та Вищих жіночих курсів матеріал, розробила для них навчальні посібники з історіографії. До нас дійшли лише її «Записки з історіографії», які вона уклала у 1878 – 1880 роках.

До створення історіографічного посібника Анна Леопольдівна підійшла з справжнім професіоналізмом. «Іконникова – відмічає Р. А. Кіреєва, – підходила до свого завдання творчо, натхненно. Її «Записки» базувалися на працях Іконникова. Вона мала перед собою море матеріалів, у систематизації якого її талант» [9]. «Записки» А. Л. Іконникової мають підзаголовок «Прагматична історія», яка за визначенням науки того часу починалась з середини XVII століття. Дослідниця також включила розділ «Літописний» і надавала йому великого значення. Отже, почавши «прагматичну історію з XVII століття, серед творів цієї епохи вона торкається «Синописа» І. Гізеля. При чому негативне ставлення В. С. Іконникова до цієї праці вона не розділяла. У неї немало самостійних підходів до матеріалу, який вона висвітлювала. А також прекрасна, зрозуміла мова цього посібника зробила його цінним зразком розвитку російської історіографії. Науковий та методичний рівень посібників Анни Леопольдівни був високим і користувачі оцінили це по достоїнству. І. Н. Войцехівська пише, що «Записки по історіографії» А. Л. Іконникової слугували навчальним посібником як для слухачок Вищих жіночих курсів, так і для молодих вчених, які готувалися до магістерських іспитів [10].

А. Л. Іконникова мала високий інтелект, високу працездатність та цілеспрямованість. І за своє життя могла б багато чого досягти у науковій сфері. В середині 1870-х років В. С. Іконников з успіхом прочитав у Києві дві доброчинні лекції з історії російської жінки. Тема захоплювала і Анну Леопольдівну, яка навіть збиралась написати спеціальну працю. Невідомо, чи здійснилось це її бажання.

Все своє життя вона була віддана як власним науковим напрацюванням, так і науковим досягненням чоловіка, його педагогічним та літературним прагненням. У 1873 році В. С. Іконников писав І. Є. Забеліну, що працює над твором «Доба Петра Великого в історіографії Росії» [2, С. 60]. Висвітлення теми «Петро I і його епоха», яку розробляв В. Іконников, передбачає аналіз двох чи не найбільших праць історика. Це дві праці, які залишились у рукописному варіанті, наукового та науково-популярного характеру.

«Доба Петра Великого» – це об'ємний рукопис, переписаний рукою дружини і вірної помічниці Володимира Степановича, Анни Леопольдівни [11], який налічує шість зошитів, тобто близько 120 сторінок рукописного тексту. Учений аналізує такі маловідомі сторінки петровської доби, як реформи першої чверті XVIII століття, заснування Санкт-Петербурга, життя цариці Євдокії Лопухіної, походження та перехрещення дружини Петра I Катерини Олексіївни. Значну увагу науковець приділяє участі Росії в Північній війні, детально описує військові приготування. Чільне місце в дослідженні посідає питання розвитку освіти, медицини, культури.

В. С. Іконников виділяє таку характерну ознаку політики Петра I, як формування громадської думки: «Але, встановлюючи суспільні порядки в Росії, Петро занадто дорожив громадською думкою Європи, і з цією метою він наймав за кордоном органи друку, які повинні були повідомляти про реформи, що проходять в Росії, особливо, коли в той же час успіхи Петра породжували заздрість і нерідко стали з'являтися негативні відгуки про нього» [11, Арк. 10].

Не оминув увагою дослідник і характер та приватне життя імператора в останні роки: «Сучасники говорять, що в цей час на обличчі і в рухах Петра встигло відбитись все його життя: передчасний розвиток, страшні потрясіння і незнання меж, як у праці, так і в задоволеннях. Його голова до того тряслась, що на це вказав один тесля в Саардамі як на характерну ознаку царя, а на його обличчі часто виникали конвульсивні рухи, його погляд пронизував наскрізь незвичних до цього» [11, Арк. 23].

Друга праця, присвячена епосі Петра I, має науково-популярний характер. Вона значно більша за обсягом (431 сторінка), зшита у книгу й має назву «Праця написана відповідно програмі Комітета грамотності на укладення книги про Петра Великого для народного читання». Робота складається з сімнадцяти розділів: 1. Батьки Петра Великого; 2. Дитячі та юнацькі роки Петра Великого; 3. Подорож на Біле море та Азовські походи; 4. Подорож Петра за кордон і Стрілецький заколот; 5. Нововведення і перші реформи; 6. Північна війна; 7. Реформи суспільні, церковні і громадські; 8. Меншиков і Катерина; 9. Турецька війна; 10. Продовження Північної війни і друга подорож Петра за кордон; 11. Адміністративна, промислова і селянська реформи; 12. Мораль і суспільний побут; 13. Єретики і церковні перетворення; 14. Справа царевича Олексія; 15. Ништадський мир і перські походи; 16. Останні роки царювання Петра; 17. Петро як реформатор і людина. В кінці книги додається підбірка під назвою «Народные песни о Государе-царе Петре Алексеевиче Белом, Петре Первом, первом императоре по земле», що є цікавим історико-фольклорним джерелом про Петра I.

Вона досконало володіла матеріалом, мала про нього чітке уявлення, легко і чітко орієнтувалася в ньому.

Г. А. Іконникова писала про В. С. Іконникова, що людині притаманно ділитися із світом віднайденими науковими істинами чи взагалі своїми думками. Це може відбуватися шляхом літературних і наукових робіт, або ж шляхом публічних читань чи лекцій. За своїм покликанням більш кабінетний вчений, ніж лектор, В. С. Іконников віддавав перевагу першому способу. На жаль, констатує Г. Л. Іконникова, чимало наукових досліджень історика через обмаль часу та матеріальні проблеми, спровоковані ставленням до нього нової влади залишилися у рукописному вигляді й втратили свою актуальність. Це стало відчутною втратою для подальшого вивчення російської історії [12].

Великою трагедією стала для В. С. Іконникова смерть його найкращого та найвірнішого друга – Анни Леопольдівни. Вона померла у вересні 1922 року від серцевого нападу. Спільне зібрання Всеукраїнської академії наук 4 вересня 1922 року висловило глибоке співчуття хворому академікові В. С. Іконникову з приводу смерті дружини. Володимир Степанович лише 1

жовтня знайшов у собі сили подякувати Академії за співчуття. Він дуже сумував, постійно перебуваючи в роздумах та спогадах. У мемуарах Іконникова зберігся невеликий, але просто дивовижний нарис «Пам'яті моєї дружини». Увесь нарис присвячений спілкуванню з покійною дружиною. Він пише, що вона часто приходила до нього уві сні. Перше з'явлення відбулося незадовго після її смерті, коли вчений лежав на ліжку дружини. Анна Леопольдівна прийшла і сказала, що її відпустили на мить і сказала, що їй там дуже добре. Писав В. С. Іконников, що Анна Леопольдівна зустрічає його на вулиці, проводить до повороту, з'являлась в квартирі і завжди одягнена у чорне шовкове плаття з двома красивими квітками у руках. Володимир Степанович відійшов у вічність 26 листопада 1923 року. У них було двоє дітей – син Євген, який дуже рано помер, і донька Ольга. Доля Ольги виявилася трагічною: довгі роки вона провела у сталінських таборах. Було репресовано і її сина, талановитого інженера – мостобудівника М. В. Петрова (розстріляний у квітні 1938 року) [2, С. 69].

Список використаних джерел

1. Войцехівська І. Від предків до нащадків (Життєпис вітчизняного вченого історика Володимира Степановича Іконникова) // Пам'ять століть: Історичний науковий та літературний журнал. 1997. – № 3. – С. 89-92.
2. Володимир Іконников. Історичні портрети / упоряд. і авт. вступ. статті В. І. Ульяновський. – К.: Либідь, 2004. – 426 с.
3. Інститут рукопису Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського (далі ІРНБУВ). Особовий фонд В. С. Іконникова. – Ф. 46. – Спр. 344. – Арк. 1-2.
4. ІРНБУВ. – Ф. 46. – Спр. 350. – Арк. 1-2.
5. Киреева Р. А. А. Л. Иконникова и ее записки по историографии // История и историки: Историографический ежегодник. - Москва, 1975. – С. 195–198.
6. Драч О. О. Вища жіноча освіта в Російській імперії другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: монографія / О. О. Драч. – Черкаси: Вертикаль, 2011. – 532 с.
7. Основные сведения по истории Высших женских курсов в Киеве см.: Женское образование // Энциклопедический словарь. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – Т. ХІ. – СПб., 1894. – 1012 с.
8. Колесников А. А. История русской женщины (А. Л. Иконникова – ученый и человек // Вестник Алтайского государственного университета. – 1999. – № 3. – С. 347–350.
9. Киреева Р. А. Изучение отечественной историографии в дореволюционной России с середины ХІХ в. до 1917 г. / Р. А. Киреева. – М.: Наука, 1983. – 215 с.
10. Войцехівська І. Н. Академік Володимир Іконников. Життєпис та бібліографія / І. Н. Войцехівська. – К.: Вип. держ. НТД, 1998. – 132 с.
11. ІРНБУВ. – Ф. 46. – Спр. 44. – 120 арк.
12. ІРНБУВ. – Ф. 46. – Спр. 620. – 25 арк.
13. Верба І. В. Життя і творчість Наталії Полянської-Василенко (1884-1973): монографія / Центр пам'яткознавства НАН України та УТОШК. – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2008. – 324 с.

Стаття надійшла до редакції 02.04.2018 р.

Л. М. Тептюк

Очерк жизненного пути Анны Иконниковой – талантливого педагога и исследователя

Статья написана о жизни и научной деятельности супруги известного историка, историографа, киевоведа Владимира Степановича Иконникова (1841 – 1923) Анны Леопольдовны Иконниковой. Всю свою жизнь она занималась педагогической и научной деятельностью. Кроме систематизации большого количества исторического материала, чистового переписывания исторических трудов и лекционных курсов Владимира Степановича, она успевала заниматься и собственными научными исследованиями по историографии.

Ключевые слова: архивные и печатные материалы, научное наследие, украинские и российские ученые, историк, А. Л. Иконникова, Университет Св. Владимира.

Л. М. Тептюк

An essey on the life of Anna Ikonnykova – a talented pedagogue and researcher

The article is dedicated to the research of the life and scientific activities of Anna L. Ikonnykova, the wife of the famous historian, historiographer, Kyiv researches expert Volodymyr S. Ikonnykov (1841-1923). She devoted all her life to the pedagogical and scientific activities. She performed not only the systematization of the great amount of the historical materials, finishing rewriting of the historical works, lecture programs and courses of Volodymyr Stepanovych, but also she managed to work on her own scientific researches in historiography.

The goal of the article is to make the characteristics of the life and scientific activities of Anna L. Ikonnykova. There were used the following research methods: comparison, historical and chronological methods, generalization of facts, periodization.

The scientific studies of I. N. Voytsekhivska, V. I. Ulianovskyi, R. A. Kirieyeva, A. A. Kolesnykov take the important place in the investigation of this problem.

So, the role of A.L. Ikonnykova in the scientific activities of V.S. Ikonnykov is important and it is noteworthy.

Keyword: printed material and manuscripts, scientific work, Russian and Ukrainian scientist, historian, A. L. Ikonnikova, University of St. Vladimir.